

Vajda Mihály

A botcsinálta óvónő

Olvasom Tolnainé Kassai Margit naplóját.¹ A szerző akár visszaemlékezett elmúlt napokra, akár nap mint nap jegyezte fel az eseményeket, gyakorlatilag a vészkorszaknak és a vészkorszak budapesti végfázisának, azon belül Budapest ostromának tanújaként írja a szöveget.² Tanújaként majd egy évnek, majd egy év eseményeinek, melyeknek magam is tanúja voltam.³

Az olvasás során sem hagyhattam és természetesen nem is hagytam figyelmen kívül a kettőnk nézőpontját meghatározó, ugyancsak nem lényegtelen különbségeket: a szerző (Kas volt a beceneve) jóval idősebb volt nálam, gyakorlatilag anyám évjáratához tartozott, felnőtt volt tehát annak idején, nem gyerek, mint jómagam; a csillagos házból pedig nem valamelyik gettóba⁴ került, mint én,⁵ hanem hamis papírokkal „árja”⁶ gondozónőként helyezkedett el a Sztéhlo Gábor-féle gyerekotthonok hálózatában, hol az egyik otthonban dolgozott, hol a másikban. Ha nem tévedek, a könyv olvasóinak többségét leginkább a Sztéhlo-mentőakció mikéntje, működése érdekli,⁷ amiről mindeddig alig olvashattunk leírásokat; nem mintha Kas elbeszélése, az időszakban a bujkáló és nem bujkáló zsidók helyzetének, a rájuk leselkedő veszedelmeknek, az ostrom eseményeinek általános, mindenkit érintő vonásainak leírása az ő személyes történetén túlmenően is ne lenne rendkívül érdekes. Ami az ostromot magát illeti, a közvetlen életveszély, a hétköznapiak ma már nehezen elképzelhető és talán nehezen is felidézhető nehézségei nem sokban különböztek a zsidónak minősülő és az „árja” személyek szempontjából. Különösen nem Budának azon a részén, amely harcászati szempontból gyakorlatilag a Vár részét képezte, mint a Pauler utca, melynek gyerekotthonában Kas az ostrom idején gondozta a gyerekeket és igyekezett számukra, s persze a felnőttek számára is elfogadható körülményeket teremteni.

Én, mint az idő tájt kilenc-tíz éves gyerek, nem érzem magam illetékesnek, hogy a tíz hónap⁸ budapesti életviszonyait ábrázoljam akár csak a védett házból élő zsidók szempontjából is, nem is tudnám felvenni a versenyt Kassal, aki – még ha ez abszurdan hangzik is – élvezetes szöveget produkált. Ebben a rövid jegyzetben természetesen nem is ezt tűztem ki célomul.

Célom az – még ha ez talán furcsa is –, hogy ellenőrizsem magamat. Bizonytalan vagyok ugyanis azt illetően, hogy bennem máig igen élénken élő emlékeim akár csak hozzávetőlegesen is, de megfelelnek-e annak, amit ténylegesen megéltem.

Természetesen óvatosságnak kell lennem. Sokszor beszéltem róla, több helyen meg is írtam: nem emlékszem a gyerekkoromra. Hogy ez pontosan mit jelent, annak próbáltam az utóbbi időben utánajárni, többször is és több oldalról megvilágítva a dolgot. A németek bevonulásáig, 1944. március 19-ig is vannak persze emlékeim; de inkább csak képek, melyeket nem tudok igazán összefüggésekbe helyezni. S ezekhez a képekhez érzelmek nem kapcsolódnak. Még a szüleimhez való viszonyomat sem tudom felidézni.

1944. március 19. óta viszont, ha nem is mindenre – de hiszen ez lehetetlen is –, sok mindenre emlékszem, s a legfontosabb az, hogy emlékeimet kontinuusnak érzem. A felszabadulásunkig eltelt tíz hónapnak minden nehézség nélkül el tudom mondani a „történetét”. S ennél több még egy felnőttől sem várható el. Aminek itt szeretnék utánajárni, az mindenekelőtt az, hogy vajon mit tudtunk az elhurcolt zsidók sorsáról. E tekintetben Kassai Margit könyve – ha jól sejtem – nem segít igazán eligazodnom. De írtam egyszer Nyíri János *Madárország* című regényéről.⁹ Felvettem benne ezt a kérdést. Nyíri-nél ugyanis 1944-ben a pesti zsidók tudtak már Auschwitzról. Az én környezetemben viszont – emlékeim szerint – ilyesmiről nem volt szó. Persze az is lehet, hogy a szüleim csak előlem titkolták tudásukat. Fogalmam sincsen, mikor derült ki, hogy apám hűgát és majdnem az egész családját a gázba küldték.

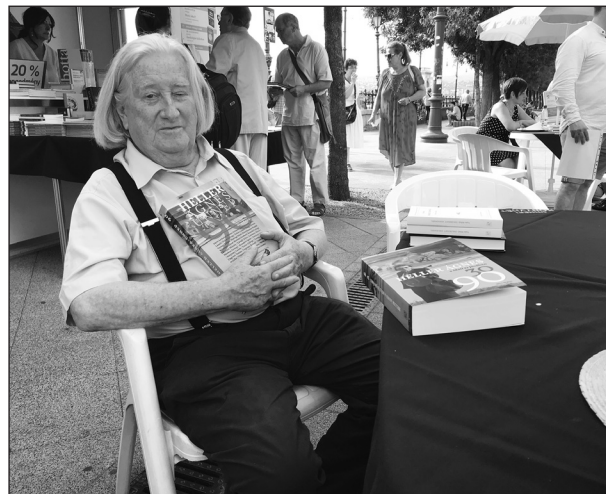
Ami számomra furcsa, hogy a Pauler utcaiak sokkal jobban féltek az éhezéstől,¹⁰ mint mi – legalábbis emlékeim szerint. Az is lehet persze, hogy a bajban rendkívül ügyes anyám legalább a gyerekei ellátásáról tudott rendesen gondoskodni. Valami rémlik, hogy megbeszélte velem: be kell osztanunk azt a keveset, amink van. Az aknatalatat érte lovakból aztán mi is, akárcsak a Pauler utcaiak, nagyot lakmározunk, pontosan emlékszem az emeleti körfolyosón kialakított lacikonyhákra. Igaz, a Pauler utcában már nem voltak olyan rendezett állapotok. Amikor Kas először átjutott Pestre, meg volt

lepve, hogy a pesti oldal állapota nem olyan rettenetes, mint a budaié (és nemcsak a Vár közvetlen környéke: néhányszor átgyalogolt a szüleihez, akik egy Mecset utcai panzióban bujkáltak), ami mindig elborzasztotta. Budán fantasztikus mértékű volt a pusztulás, Kas nagyon szemléletesen írja le az állapotokat, rémes romhalmazokkal és hullahegyekkel, amiről én nem tudtam; vagy legalábbis, ha olvastam is róla, nem emlékeztem már. A víz is sokkal korábban vált hiánycikké Budán, mint Pesten (pontosabban a Pauler utca környékén), mint a Tátra utcában. Ha emlékezetem nem csal, csak az utolsó napokon kellett vizet hoznunk a földszintről, addig még nálunk, a másodikon is folyt a csapból. A földszinten még a legvégén is.

Ami azonban igazán furcsának tűnik a szememben – ma, háromnegyed évszázaddal később –, hogy én – emlékeim szerint – nem féltém. Sem a nyilasoktól, sem a bombáktól. Nem tudom elképzelni, hogy ez igaz lenne.

Visszatekintve úgy tűnik, mintha nem ismertem volna a félelmet. Ez azonban – mint mondom – lehetetlen. Ez is csak része annak, hogy „nem emlékszem a gyerekkoromra”. Hadd ismételjek meg itt egy történetet, melyet már elmeséltem. A történet oda konkludál, hogy bizony képes voltam én kisgyerekként is a félelemre.

Ármin bácsiék Dombóváron, ahol két nyáron is nyaraltam, zsidóó környezet volt, **egyszerűbb, nem ortodox de valahogy — nem volt rajtuk az az erőlködés[...]** az Ármin bácsi volt a — **a zsidó, akit így ismerem, aki - minden péntek este — őh - megülte a péntek estét aki gyertyát gyújtott aki ilyen — mindig volt fekete kalap a fején, — nem volt - pajesza meg kaftánja deee - azért a — — pronanszírozottan zsidónak kellett kinéznie, - övele voltam [...] zsinagógában — ott vitük el a sőletet pénteken a pékhez - szóval ott valamit valamit fől szedtem abból hogy mi az hogy zsidónak lenni szemben a család-di - házban ahol semmit sem szedtem föl ebből. Leszámítva azt a szederestét negyven — négyben. Aztán — tönkremenőben volt az Ármin bácsi a rőfös boltjával és akkor — — átköltöztek egy másik helyre emlékszem a házraa egy olyan - tornácos falusi típusú ház volt — tudom hogy a Jánossal az unokatestvéremmel mi ott az első szobában az ahogy az utcára nézett és aztán ment - befelé az egész lakás egy ilyen - paraszt - jellegű udvara volt. < — Dombóvárból még a főtérre emlékszem úgy emlékeztem de a Gyuri azt mondja hogy nem igaz hogy ott volt az Ármin bácsi rőfös boltja — és emlékszem a zsinagógára mert az volt az egy- életemben az volt az első zsinagóga amelyben — bent voltam. És ahol egy - Iszenti szteletet végighallgattam. — Asszem kétszer voltam egyszer aztán mentünk a Balatonhoz. Életemben először**

Fotó: Kóbányai János

a Balatonhoz a szüleimmel, - az **nagyon-nagyon az utazás az nagyon él bennem és tudom hogy azon a - Tamásiból Lepsénybe lévő szárnyvonalooon mentünk — mer a Dombóvártól elmentünk Tamásiba onnan Lepsénybe és úgy Zamárdiba, — és Zamárdiból is csak annyi maradt hogy egy nagy-nagy vihar volt — az első éjszaka? Vagy hosszabban voltunk ott? Vagy fogalmam sincs — féltém.¹¹**

Az interjúszöveget e miatt az utolsó mondat miatt idéztem. Úgy tűnik, hogy a pár hét tartózkodás egy kifejezetten zsidó környezetben¹² elég volt ahhoz, hogy emlékezetessé tegye számomra a félelmet – ha valami egészen mástól is, egy természeti jelenségtől.

Igaz, abban az úgynevezett védett gettóban nem bombáztak. Egy eltévedt akna becsapódott a körfolyós szemközti oldalán, levitt belőle egy jókora darabot, megsüketültem a robbanástól vagy egy napra, de az utolsó napokat leszámítva ennyit kaptunk a harci cselekményekből. Csak az utolsó két éjszakát töltöttük a pincében. De hogy a nyilasoktól sem féltém volna? Az egyszerűen lehetetlen. Időnként lekolompoltak bennünket az udvarra, sorba állítottak, s néhány lakóval távoztak. Azokat nem láttuk többé. Úgy emlékszem, tudtuk: belelőtték őket a Dunába. S én nem féltém? Igaz, életem további éveiben mindig azt mondtam, hogy én már egyszer tudomásul vettem a halálot, ezért nem félek a haláltól. De ez csak amolyan bon mot. – S most, ahogy olvastam a könyvet, egyszer csak eljutottam a mondathoz, hogy a Pauler utcaiak megtudták: „Az ostromgyűrű bezárult Budapest körül. Deportálni már nem fognak bennünket.” S nekem eleredt a könnyem, zokogtam. Megállíthatatlanul. Úgy látszik, mégiscsak féltém én akkor, tudtam én, bizony, hová visz a vonat, s boldog voltam, amikor megtudtam: minket sem vihetnek már Auschwitzba.

JEGYZETEK

- ¹ *Óvoda az óvóhelyen*, Magvető Kiadó, Budapest (Tények és tanúk sorozat), 2020.
- ² A stilisztikai szempontból fontos különbségek a szöveg különböző részei között – nem minden része napló ugyanis; a szövegek különbségeit Kunt Gergely utószavában érdekesen elemzi – az én szempontomból itt most nem relevánsak.
- ³ Akkori élményeimről bővebben ld. a Vajda Júlia által velem készített interjút, in Vajda Júlia: *Ott, akkor... – Túléléstörténetek a soából*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2020, megjelenés alatt.
- ⁴ Az újlipótvárosi „védett gettó” és az ún. „nagygettó” különbségéről ld. Vajda Júlia, i. m.
- ⁵ Hogy Kas november elejétől bujkált, s hogy miért, arról a könyv 88. oldalán kezdődő fejezetben beszámol. Miniket, anyámmal és húgommal s a csillagos ház valamennyi zsidónak számító lakójával együtt november elejének valamelyik napján a nyilasok átkísértek az Újlipótvárosba (ott voltak az úgynevezett védett házak), ahol szélnek eresztettek bennünket.
- ⁶ Egyetértek Vajda Júliával, aki idézett könyvében azt fogalmazza meg, hogy az árja terminusnak az idézőjel nélküli használatával az üldözöket megkülönböztetését veszszük magunkra, s ezért a szót itt magam is idézőjelben használom.
- ⁷ Kunt Gergely a könyv utószavában (349–362.) elég részletesen leírja a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Jó Pásztor Missziói Bizottsága Sztehlo Gábor vezette részlegének működését.
- ⁸ Kasnál kicsit több, nemcsak azért, mert Buda később szabadult fel, mint Pest – én Pesten tartózkodtam –, hanem mert május elejéig írja a naplót, addig, amíg férjéről biztos hírt nem kap, hogy haza fog jönni a munkaszolgálatot követő hadifogságból.
- ⁹ Vajda Mihály: „Madárországi emlékeim”, *Litera*, 2015. április 6. <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/madarorszagi-emlekeim.html>
- ¹⁰ Az éhezés természetesen minden háborús helyzet sajátja. Ugyanakkor a soában üldözött zsidóság az „árja” lakoságnál sokkal inkább ki volt ennek téve. Ráadásul lágerkörülmények között gyakori volt, hogy az éhezés hirtelen elmúta is pusztulást hozott: az éhező ember gyomra nem bírta el a váratlanul érkező nagyobb mennyiségű ételt, s sokszor halált okozott. Vö. Szász Anna – Vajda Júlia: *„Mindig van éhség” – Pillanatképek Mauthausen felszabadulásáról*, Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. Mi szerencsére ezen a szinten nem éhezünk.
- ¹¹ In: Vajda Júlia, i. m. [Az interjúrészletet változatlan formában közöljük, mely az élszöveg fonetikus átírata – *A szerk.*]
- ¹² Hát ez meg micsoda? Én talán nem éltem kifejezetten zsidó környezetben? Furcsán hangzik talán, de azt kell állítanom: nem. Hogy egyáltalában zsidók vagyunk, azt tulajdonképpen az antiszemita hatalom, igazán keményen, a vézskorszakban tudatosította bennünk. Kunt Gergely kiemeli (345–346.), hogy Kassai Margit, zsidóságának tudatában persze, kifejezetten idegenekként tekintett azokra a zsidókra, akikkel a családnak a Miksa utcai csillagos házban össze kellett költöznie. Ellen-szenvvel nyilatkozik a „zsidó prolikról”.

Hárs György Péter

Madár

az ember
 megbolondul még
 akkor is ha költő
 verselni kezd s a
 rímhez kevés egy
 emberöltő míg
 meztelen a lelke
 vagy alulöltözött
 nyaranta és telente
 madárrá költözött
 de tavasszal és
 éjjel mikor bíborban
 ég mikor már nem
 néz széjjel azt
 mondja hogy elég